

Justyna Grzeszczuk

Makroillokuczne mechanizmy prefabrykacji światów tekstowych

**Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem doktora habilitowanego Wojciecha
Kryztofiaka**

Streszczenie

Celem rozprawy doktorskiej jest prezentacja koncepcji intencji językowej wyrażanej za pomocą komunikatu tekstowego, w tym teoretycznego modelu aktu makroillokucji, będącego narzędziem analizy i eksplanacji mechanizmów językowych, intencjonalnych i kognitywnych, służących do prefabrykacji światów tekstowych, dokonywanych przez użytkowników języka podczas dyskursotwórczych działań komunikacyjnych. Celem zastosowania powziętych ustaleń teoretycznych nie jest interpretacja (wyjaśnianie sensu) tekstu, lecz objaśnianie efektywności (lub jej braku) tekstowych aktów komunikacyjnych jako będącej skutkiem umiejętności kreowania światów tekstowych (światów mentalnych, możliwych) przy użyciu narzędzi językowych, jakimi są teksty.

W teorii makroillokucji przyjmuje się model komunikacji językowej, w którym składnikami procesu komunikacyjnego są następujące elementy: „tekst”, „nadawca”, „odbiorca”, „kontekst komunikacyjny”, „światy możliwe (mentalne, tekstowe)” (w tym: świat możliwy, inaczej tekstowy, stanowiący korelat semantyczny, czyli makrolokucyjny, tekstu oraz świat możliwy kreowany w oparciu o kontekst komunikacyjny – powiązane z określonego typu indeksami), „linia międzyświatowa”, „makroillokucja” (aspekt illokucyjny tekstu), „mikroillokucja” oraz „skutek perlokucyjny”.

Podstawowe narzędzia teoretyczne, wykorzystane do konstrukcji modelu aktu makroillokucyjnego, są następujące: (1) czynnościowa teoria języka Johna Langshawa Austina oraz Johna Searle’a, (2) fenomenologiczne ujęcie teorii aktów mowy,

stworzone w oparciu o fenomenologiczno-lingwistyczny model funkcjonowania świadomości zaproponowany przez Wojciecha Krysztofiaka w myśl założeń kalifornijskiej szkoły fenomenologii analitycznej, zapoczątkowanej przez Dagfinna Føllesdala, a rozwiniętej przez Davida Woodruffa Smitha oraz Ronalda McIntyre'a, (3) fenomenologiczne ujęcie semantyki możliwych światów Jaakko Hintikki, (4) teoria przestrzeni mentalnych stworzona przez Gillesa Fauconniera, (5) teoria makrostruktury tekstu Teuna A. van Dijka i Waltera Kintscha, (6) koncepcja genrów mowy Anny Wierzbickiej, mająca swe źródło w teorii gatunków mowy Michaiła Bachtina.

Rozprawa nie jest poświęcona rekonstrukcjom powyższych teorii. Są one w niej poddane modyfikacjom i jako takie służą do skonstruowania nowego modelu teoretycznego, spełniającego określone funkcje eksplanacyjne danych faktów empirycznych. Stąd metodę badań przyjętą w rozprawie można określić jako hermeneutyczno-empiryczną.

Podstawą tak ukierunkowanych rozważań jest przyjęcie stanowiska holizmu teoriokomunikacyjnego, które przedstawione jest w pierwszej części rozprawy. Zgodnie z tym paradygmatem badawczym zasadniczą jednostką komunikacji językowej są wypowiedzi tekstowe, wytwarzane podczas tekstowych aktów komunikacyjnych, przy czym teksty rozumiane są jako językowe narzędzia służące użytkownikom języka do prefabrykacji, czyli wytwarzania, złożonych struktur mentalnych – światów możliwych podczas procesów komunikacyjnych. Odróżnia się terminy: „tekst” i „świat tekstowy” – tekst stanowi wytwór językowy, w którym zapośredniczony jest, przywołany w tytule rozprawy, świat tekstowy, czyli świat możliwy kodowany w umyśle użytkownika języka jako korelat semantyczny, czyli lokucyjny, tekstu.

W koncepcji używa się również terminu „tekst kompetencyjny”, który to termin oznacza niezbywalny element kompetencji semantycznej, który warunkuje rozumienie jednostkowych wypowiedzi zdaniowych, gdyż uzyskiwane jest ono zawsze na gruncie określonej całości, zwanej tekstem kompetencyjnym – z każdym zdaniem skorelowany jest określony tekst kompetencyjny, będący tworem językowym, którego źródłem są reprezentacje mentalne świata, zakodowane w umyśle użytkownika języka,

przy czym wiedza konstytuująca tekst kompetencyjny nie zawsze musi być dostępna werbalnie.

Model komunikacji językowej, jaki proponuje klasyczna koncepcja aktów mowy Austina i Searle'a, opiera się na założeniach, które nie zdają sprawy ze złożoności rzeczywistych aktów komunikacyjnych i proponują analizę, która upraszcza przedmiot badań. Wskazać można zatem dwie najistotniejsze różnice między koncepcją makroillokucji a tradycyjnym ujęciem teorii aktów mowy: (1) rezygnacja z warunków fortunności, jako że redefiniuje się cel aktów komunikacji – przyjmuje się, że zasadniczym celem aktów komunikacyjnych jest kodowanie w umysłach nadawcy i odbiorcy komunikatu reprezentacji mentalnych o określonych własnościach – światów możliwych oraz linii międzyświatowych, (2) powiązanie czynności illokucyjnej z funkcją reprezentacyjną językowych wypowiedzi – oprócz przyporządkowania jej funkcji oddziaływania na uczestników procesu komunikacji, jest ona ujmowana również jako sposób prezentowania świata poprzez wypowiedź tekstową.

Holistyczny paradygmat badawczy funkcjonuje także w innych obszarach nauk, ponieważ zdaje sprawę z określonych właściwości: (a) ludzkiego myślenia – holizm mentalistyczny, (b) sposobu formatowania reprezentacji myśli – holizm psycholingwistyczny, (c) sposobu konstytuowania się znaczeń – holizm semiotyczny oraz (d) sposobu artykulacji złożonych struktur w postaci teorii naukowych – holizm teorianaukowy. Na każdym z wymienionych poziomów holizmu zjawisko makroillokucji daje się łatwo zidentyfikować. Ma ono więc charakter systematyczny. To zaś stanowi argument na rzecz słuszności wyboru paradygmatu holizmu teoriokomunikacyjnego, na gruncie którego formułowana jest koncepcja makroillokucji.

Część druga pracy zawiera prezentację bazy teoretycznej koncepcji makroillokucji, w tym omówienie fenomenologicznej interpretacji aktów mowy oraz jej możliwości światowe ujęcie. Wyeksplikowane zostaje pojęcie *świata możliwego* jako elementu przestrzeni mentalnych oraz linii międzyświatowych, konstytuujących relacje między światami w przestrzeni światów możliwych w umyśle.

Światy możliwe rozumiane są na gruncie niniejszej koncepcji jako reprezentacje mentalne, prefabrykowane przez umysł podczas aktów komunikacji. Jako takie są strukturami intensjonalnymi o zawartości wyznaczonej przez komunikowane treści – teksty, w tym teksty kompetencyjne, czyli stanowią kodowane w umyśle korelaty lokucyjne/semantyczne tekstów, na których są ufundowane. W tym sensie ich funkcja reprezentacyjna polega na odwzorowywaniu w umyśle kodowanej w nim zawartości treściowej tekstów, zaś w odniesieniu do świata obiektywnego funkcja ta sprowadza się do określonych względem niego relacji. Na gruncie prezentowanej teorii makrolokucji jest to podstawowe znaczenie pojęcia światów możliwych jako światów tekstowych. Konstituowane przez umysł linie międzyświatowe wyznaczają relacje osiągalności między światami możliwymi w przestrzeni możliwych światów, w tym: światów możliwych będących odpowiednikami semantycznymi zawartości treściowej tekstów oraz światem możliwym aktualnym, stanowiącym reprezentację świata obiektywnego. Światy możliwe ujęte jako korelaty semantyczne tekstów uznaje się za konstrukty ufundowane na bazie struktur przestrzeni mentalnych, pojmowanych jako struktury poznawcze, które, same w sobie nie mając charakteru językowego, powstają w oparciu o wyrażenia językowe i funkcjonujące w ludzkich umysłach, gdzie tworzą dynamiczną sieć.

Przedmiotem trzeciego rozdziału rozprawy jest precyzacja pojęcia intencji językowej komunikatu tekstowego. Zawarte tu rozważania dzielą się na dwie części, których treść wyznaczana jest przez dwa aspekty tekstowego aktu komunikacyjnego: makrolokucję oraz makroillokucję. W paragrafie poświęconym kategorii makrolokucji tekstu omówiona zostaje koncepcja światów możliwych, stanowiących elementy przestrzeni mentalnych ludzkiego umysłu jako korelatów semantycznych tekstów, powiązanych określonymi liniami międzyświatowymi oraz charakteryzowanych przez zróżnicowane typy indeksów światowych. Indeksy stanowią znaczniki sposobów dania światów możliwych użytkownikom języka w ich dyskursotwórczych działaniach komunikacyjnych. W rozprawie omawia się wiele typów indeksów. Na sposoby dania światów możliwych składają się m. in.: kategorie egzystencjalno-ontologiczne (np. takie sposoby istnienia referentów jak: realność, fikcyjność, możliwość, abstrakcyjność), określone powiązania relacyjne (np. obcy,

własny, ukryty, jawny), kategorie temporalno-ontologiczne (przeszłość, terażniejszość, przyszłość), spacialno-ontologiczne (odległość przestrzenna), kategorie aksjologiczne (różne indeksy z uwagi na rozmaite sposoby wartościowania światów), kategorie deontyczne (nakazy, zakazy), kategorie epistemiczne (widzialność, niewidzialność, oczywistość) oraz kategorie personalne (kolektywność, światy pierwszoosobowe, światy trzecioosobowe).

Paragraf dotyczący makroillokucji przedstawia przyjęte w rozprawie podstawowe założenia teoretyczne, pozwalające wyeksplikować kategorię intencji językowej komunikatu tekstowego. Są one następujące: (1) użytkownicy języka wypowiadają się zawsze w określonej sytuacji, czyli na gruncie określonego świata możliwego lub skończonego zbioru światów (tu wyróżnić można światy aktualne, realne, w jakich funkcjonują użytkownicy języka oraz światy nieaktualne, nierealne), (2) poprzez swoje wypowiedzi użytkownicy języka prefabrykują, kreują światy możliwe, stanowiące korelaty lokucyjne tychże wypowiedzi, a ich zawartość wyznaczana jest przez treść owych wypowiedzi, (3) wyróżnia się dwa sposoby wypowiedzania się: nadawczy i odbiorczy, (4) dyskursotwórcze działania komunikacyjne, interakcje komunikacyjne są procesami kodowania możliwych światów w umysłach nadawców oraz odbiorców wypowiedzi tekstowych, (5) uczestnictwo w komunikacji językowej polega na interpretowaniu możliwych światów, kodowanych w umysłach uczestników dyskursotwórczych działań komunikacyjnych.

Na gruncie powyższych założeń czynność makroillokucyjna wyeksplikowana jest jako swoista linia międzyświatowa, przeprowadzana w umysłach przez nadawców i odbiorców wypowiedzi między światami możliwymi w przestrzeni możliwych światów, które prefabrykowane są w umysłach uczestników dyskursu na mocy wypowiedzania się i odbioru wypowiedzi a światami, które stanowią kontekst danej wypowiedzi, zarówno z uwagi na jej nadawcę, jak i odbiorcę. Sposoby dania (fenomenologiczna kategoria charakterów noematycznych) światów możliwych w świadomości jako odpowiedników treści lokucyjnej tekstów wyznaczone są za pomocą kategorii indeksów. Indeksy skorelowane są ze światami tworzącymi kontekst danej wypowiedzi oraz światami kreowanymi na mocy owej wypowiedzi

zarówno w trybie nadawczym, jak i odbiorczym. Sposób dania świata możliwego w świadomości nadawcy i odbiorcy komunikatu tekstowego ewokuje, na mocy korelacji noetyczno-noematycznej, określony sposób ujęcia tego świata (fenomenologiczna kategoria charakterów noetycznych) w umyśle uczestników aktu komunikacji, czyli aktywuje określonego typu linię międzyświatową, łączącą w przestrzeni możliwych światów świat możliwy, który został sfabrykowany przez umysł jako korelat semantyczny tekstu, ze światem możliwym aktualnym, czyli funkcjonującą w umyśle reprezentacją świata obiektywnego. W świadomości nadawcy oraz odbiorcy komunikatu tekstowego proces ten formuje się jako, odpowiednio, poczucie wyrażenia oraz identyfikacji makroillokucji.

W akcie wyrażania intencji językowej komunikatu tekstowego wyróżnia się trzy fazy: planowanie, ideację oraz rozwinięcie. Planowanie polega na określeniu celu i planu wypowiedzi tekstowej, które wyznaczone są przez kategorię „tematu świata” (stanowią ją podstawowe wyznaczniki tematu tekstu) oraz indeksy świata możliwego prefabrykowanego na mocy generowanego tekstu. Ideacja to przyporządkowywanie tematowi tekstu tzw. „centrów kontroli”, wyznaczanych przez takie pojęcia jak: przedmioty, sytuacje, zdarzenia oraz akcje. Rozwinięcie to trzeci etap aktu makroillokucyjnego, w czasie którego wybrane w poprzedniej fazie jednostki stanowiące centra kontroli konfigurowane są w określony sposób, tworząc określoną całość, realizującą „temat świata”.

Makroillokucji jako nadrzędnej intencji komunikatu tekstowego podporządkowane są mikroillokucje, czyli moce illokucyjne określone na poszczególnych wypowiedziach zdaniowych, wchodzących w skład danego tekstu. Relacja podrzędności, jaka konstytuuje się między mikroillokucjami a makroillokucją określonego tekstu, stanowi o jego spójności. Funkcja, jaka spełniana jest przez poszczególne mikroillokucje, polega na modyfikacji i doprecyzowaniu makroillokucji przy jednoczesnym zachowaniu spójności komunikatu tekstowego.

Czerpiąc z rozważań i konstatacji zawartych we wcześniejszych rozdziałach, w ostatniej części rozprawy dokonuje się aplikacji zaprezentowanego teoretycznego modelu makroillokucyjnego do faktycznego materiału tekstowego – fragmentów „Apokalipsy św. Jana”. Przedmiotem refleksji jest architektonika światów tekstowych,

prefabrykowanych jako korelaty lokucyjne tekstu „Apokalipsy”, ich indeksowanie oraz relacje między nimi. Analizie podlega strategia makroillokucyjna nadawcy tekstu. Przedstawiona zostaje typologia mikroillokucji oraz ich relacje względem makrolokucji tekstu. Omawiane są projektowane skutki perlukucyjne w uniwersum stanów mentalnych oraz w obszarze behawioralnym. Analizę tekstu „Apokalipsy św. Jana” kończy wskazanie elementów perswazyjnych i manipulacyjnych tekstu.

Abstract

The subject of the dissertation is the conception of macro-illocutionary speech acts. These acts are understood as speech acts executed within the processes of text production and its reception.

In the first chapter the theory of communicational holism is presented. According to this theory a text is basic item of communication. A text on which the understanding of a sentence is based is called a competence text. Four fields in which competential texts function are discussed: philosophy of mind, psycholinguistic, semantics and philosophy of science.

In the second chapter the main theoretical tools which are needed to formulate the model of the macroillocutionary act are described. The main theories and conceptions which are the inspiration for the macro-illocutionary conception are as follows:

- (1) Austin`s and Searle`s theory of speech acts,
- (2) the Californian phenomenology of consciousness initiated by Føllesdal and continued by Woodruff Smith and McIntyre,
- (3) Hintikka`s phenomenological version of possible worlds semantics,
- (4) Fauconnier`s theory of mental spaces,

(5) van Dijk`s and Kintsch`s conception of macrostructure,

(6) Wierzbicka`s conception of speech genre inspired by Bachtin`s philosophy of language.

In the second chapter the mental possible worlds in the mental spaces are characterized. The architectonics of mental worlds and the accessibility relations between them are described. The mental worlds are semantics correlates of textual utterances. The types of possible worlds are determined by indexes.

In the third chapter the macro-illocutionary act is defined as actions of creating accessibility relations in mental spaces between mental worlds. Macro-illocutionary speech acts are acts of encoding world lines in minds. The main assumptions of the theoretic proposal are:

(1) the text utterances are produced on ground of finite set of possible worlds which constitutes a communicational context of an utterance,

(2) the various possible worlds are prefabricated as macro-locutionary correlates of the utterances,

(3) there are two ways of speaking: active and passive one,

(4) communicational interactions are based on processes of encoding mental worlds in the mind,

(5) the participation in communicational discourse consists in interpreting possible worlds encoded in minds.

After assumptions presentation the model of macro-illocutionary act is formulated.

In the last chapter the model of macro-illocutionary speech act is applied to religious discourse, the text of „Apocalypse of St. John” is analysed.